

zeggen. Hij zou het hard nodig hebben. De hertog mocht dan een keikop zijn, weer zag hij zich in de lente van 1861 gefnuikt in zijn ambities. Deze keer werd hij niet gedwarsboomd door politiek of pers maar door zijn gezondheid.

Leopold als hertog van Brabant.
(Albuminedruk, geen fotograaf bekend, 1861)

8

Het gezelschap der kreupelen

Met nauwelijks merkbare vleugelslag verhief een arend zich hoog boven de boomtoppen. Een dier van onbestemde soort schreeuwde in de verte. Leopold staarde naar de hoge Alpenkammen die hem omringden. Een gedicht van bergen. Maar hun schoonheid bekoorde hem niet. Wat, zo vroeg hij zich af, zat hij hier te doen? Hij was beland in een gat. In het toch liefelijke Salzburgerland, tussen München en Wenen, had hij het onooglijke dorp Bad Gastein met zijn bezoek vereerd. Het gehucht, om een waterval heen gebouwd, verhief zich zo'n duizend meter boven de zeespiegel. Bad Gastein behoorde dus tot het selecte gezelschap van Oostenrijkse Alpendorpjes en tot het nog veel selectere gezelschap van kuuroorden. Want het warme thermale water van Gastein werd geroemd als een bron van eeuwige jeugd. Om jonger te worden was de zesentwintigjarige hertog van Brabant echter niet naar hier gekomen. Hij was al zeven maanden verkouden, een aandoening die nu naar zijn inzicht ook de verklaring was voor zijn pijnlijke benen. Zetpleisters, douchebaden en *fer rouge* hadden niet gebaat. De Gasteinbronnen hadden de reputatie dat ze pijn in spieren en gewrichten konden stillen. Dat was de dokters in Laken ook bekend. Het was dan ook op hun aanraden dat de hertog van Brabant er op het einde van mei 1861 heen was gereisd, in de vage hoop op beterschap. Van Bad Gastein wist hij alleen dat ook de betoverende keizerin Sisi er regelmatig kwam. Zij logeerde dan in de chique villa Helenenburg, waar ze – niet altijd volgens haar wensen – werd opgezocht door haar echtgenoot keizer Franz Joseph. Ook

de Oostenrijkse componist Franz Schubert had ooit Bad Gastein aangedaan. Hij had er zelfs zijn *Gmunden-Gasteiner Sinfonie* gecomponeerd. Leopold had zich dus bij dat kleine groepje van voorname bezoekers gevoegd, maar werd daar niet vrolijker van.

Onderweg naar de Alpen had de Belgische kroonprins nog een bijzondere ervaring opgedaan. Nabij het Beierse stadje Donaustauf was hij in het Walhalla geweest. Dat was een uit de kluiten gewassen, Grieks aandoende tempel die zich hoog boven de Donau verhief. Het was een bedenksel van Ludwig I, koning van Beieren. De door Duitse zegepraal behepte vorst wilde er een tempel des vaderlands van maken waar beroemde Duitsers waren vereeuwigd in steen en marmer. Een idee dat wel besteed was aan Leopold. Toen hij de 538 treden had beklommen die toegang verleenden tot de Duitse heldenhemel, keek hij uit op de weidse Donauvlakte en kreeg een idee. Dergelijke indrukwekkendheid wilde hij ook aan de horizon van Brussel zien oprijzen. Net wat België nodig had. De heuvel van Koekelberg kwam hem al in gedachten. Hij zou er later op terugkomen. Maar nu was eerst lichamelijk herstel aan de orde. Van Beieren ging de reis naar Bad Gastein. Zoals gebruikelijk was hij weer alleen op pad. Marie Henriette had hem wel een eind vergezeld, maar in Ehrenbreitstein aan de Rijn had ze de afslag genomen naar het verblijf van haar geliefde broer Stephan. Leo trok verder. Hij liet zich Frankfurt tonen door bankier Rothschild, met wie hij tegelijk ook de zakelijke banden aanhaalde, kocht in Neurenberg speelgoed voor de kinderen en was ten slotte op zijn eentje in de Alpen verzeild. Zijn intrek had hij genomen in een villa die de toepasselijke naam Solitude droeg. Eenzaam was hij, tussen al die imposante bergtoppen. Niet alleen ging hij gebukt onder de pijn, ook met zijn geest liep het niet naar wens.

Somber gestemd was hij in het kuuroord aangekomen, nog somberder werd hij toen hij 's avonds nauwelijks eten kreeg voorgeschoteld en de dagen daarop zag hij het leven nog slechts in grijs tinten. Het zal zijn gemoedstoestand geen goed gedaan hebben toen hij erachter

kwam welk fraai gezelschap hij vele weken lang zou moeten aanvaarden. Kuchende, mankende en anderszins ongelukkige mensen op zoek naar een miraculeuze oplossing voor hun leed. Wat was het leven ongewis. Leopold bestempelde zichzelf al meteen als 'een echt lid van het genootschap van de 150 kreupelen van Gastein'.⁷⁶ De ochtenden lieten zich inleiden door een afdaling in de kelder van de villa, waar hem een waterton wachtte, waarin hij tot aan zijn nek werd ondergedompeld. Een gesteldheid die telkens langer duurde dan hem lief was. Baden en nog eens baden, 39 keer in totaal, met ter afwisseling een behandeling met de koude waterstraal, de 'brandweerspuut', zoals hij die noemde. Dat was zijn lot. Hij kon er geen vrede mee nemen. En het hielp geen zier. Wat hem evenmin vrolijker maakte, was de nuchtere mededeling van de dokters dat hij de heilzame uitwerking van de kuur pas na drie maanden kon verwachten. En dan moest hij het ook nog eens stellen met het weer, zoals bekend een bepalende factor van geluk. De Alpenbarometer stond zo ongunstig als maar kon. Uitzonderlijk slecht weer voor het seizoen, zo vertelden de spa-uitbaters. Een uitleg waar elke toerist alleen maar gelaten de schouders bij ophaalt, wat de hertog van Brabant dan ook deed. Waar was toch zijn geliefde zon gebleven, en de warmte van de Oriënt? En vooral: waar zaten de vrouwen? Want met wat vertraging was seksualiteit duidelijk aan de orde gekomen in zijn jonge leven. 'Ik slaap slecht', noteerde Leo. 'Deze lange onthouding maakt mij kapot. Mijn natuur heeft behoefte aan veelvuldige contacten met het schone geslacht. Ik begrijp niet hoe priesters zo kunnen leven.'⁷⁷ Nee, voor de pret moest een mens niet hier zijn.

Zo mogelijk nog onverdraaglijker dan de ochtenden waren de avonden in Bad Gastein. Om verveling tegen te gaan werden bals georganiseerd. Een zeldzame keer maakte Leopold in de balzaal van het Salzburgerhof het moment mee waarop de hinkende menigte aan het dansen sloeg, begeleid door vals spelende muzikanten. Depressies zijn om minder ontstaan. Leopold had dan ook maar één adjectief voor zijn bestaan hier in het kuuroord: 'luguber'. Er zat niets anders

op dan zich nog verder in te graven in de put die hij voor zichzelf gedolven had door hierheen te komen. Als een monnik verschool hij zich op zijn kamer, verzonken in gedachten. Dat leidde tot een nieuwe introspectie over zijn leven en betekenis als prins. Hij lag op bed, piekerde zich suf of wijdde zich aan zijn traditionele bezigheid, lezen. Het eerste boek dat hij ter hand nam, was niet meteen een opkikker. Lamartines *Histoire des Girondins* verhaalde onder meer de trieste lotgevallen van Lodewijk XVI, de tragische koning die even ongeschikt was voor het huwelijk als voor zijn job. Dat gebrek aan kwaliteit had de weg geëffend naar de Franse Revolutie en zijn eigen onthoofding. Met gefascineerde afschuw las Leopold hoe deze vorst gesparteld had tot hij onontkoombaar ten onder was gegaan aan de opstand van zijn volk. Terstond liet hij zich door dit thema gevangennemen. Het bracht hem tot diepgaande reflecties over zijn eigen rol in het leven. Prangende vragen wierpen zich op. Wat als ook zijn eigen land ooit weer in opstand kwam? Bij de vorige gelegenheid had het geen haar gescheeld of België was niet als monarchie maar als republiek boven de doopvont gehouden. Wat als de toenemende sociale moeilijkheden in België tot revolte leidden? Wat als zijn vader, rots in de branding, zou wegvallen? Hoe kon hij de monarchie dan verstevigen? Het was een afgrond, waarin hij huiverde neer te kijken. De neerslachtigheid sloeg toe. Maar het was niet de eerste keer dat hij het terneerdrukkende gevoel van hopeloosheid diende te bekampen. Ook vroeger was hem dat overkomen. Dus ging hij de worsteling met zijn zielenleed aan. En hij won. Diepgaande gedachten over die zelfoverwinning bereikten het papier. 'De wereld is onrustig, maar ik ben niet bang voor mijn lot. Zouden wij van een kant, met de gratie Gods, toch worden omvergeworpen, dan kunnen wij ons vleien in het geluk van wat verder weer op te staan. Heden ten dage moet de mens kunnen leven van zijn werk. Indien het lot het zou vereisen, zou ik met mijn pen en mijn hoofd het brood voor mijn vrouw en kinderen verdienen.'⁷⁸ Van het een kwam het ander. De moeilijkheden het hoofd bieden? Het land rustig houden door het te verrijken? Spoedig daagde in zijn brein de oplossing voor die vraagstukken op, en die lag overzee.

Het was dus in het onwaarschijnlijke kader van Bad Gastein dat Leopold zijn koloniale doctrine aanscherpte. Azië en Oceanië verschenen weer op zijn netvlies. Bovendien drong de koloniale gedachte ook door tot in de Alpen dankzij zijn abonnement op *The Times*. Want Leopold had erop gestaan dat zijn lievelingskrant hem achterna zou reizen. Gezeten tussen in dekens gehulde ongelukkigen las hij op een dag een recensie van een fascinerend boek. Het was geschreven door een Londense advocaat met een voorbestemde naam: J.W.B. Money. Die was diep onder de indruk geraakt van de enorme hoeveelheden koffie, suiker, indigo en tabak die de Nederlanders uit Java verstouwden. Met de winsten konden ze thuis in hun polders spoorwegen en havens bouwen. Hoe deden ze dat? Over die vraag handelde zijn boek *Java; or How to Manage a Colony*. Leopold leek te verrijzen uit zijn as. Vanuit zijn onzalige kuuroord gaf hij meteen opdracht aan zijn adviseur Alexis Brialmont in Brussel om Moneys boek aan te schaffen. Money, een in Calcutta woonachtige Britse advocaat, bezong het Nederlandse cultuurstelsel in alle toonaarden. Hij deed dat op een moment dat de Nederlandse regering al haar eigen systeem ter discussie stelde. Het was ontspoord. De verplichte arbeid van de Javanen kon in Den Haag niet langer door de beugel van de moraliteit. Het zou in 1870 worden stopgezet. Maar Money vond kennelijk dat ze gek waren geworden daar in Den Haag. Wat telde voor Money, en ook voor zijn lezer Leopold, waren de optelsommen. Die waren indrukwekkend. De Nederlandse economie profiteerde al decennia van het zogenaamde batig slot, wat zoveel wilde zeggen als dat de kosten die de Nederlandse staat in de kolonie maakte, aanzienlijk overtroffen werden door de baten die zij jaarlijks op de begroting kon bijschrijven. In Bad Gastein kon Leopold nauwelijks zijn enthousiasme verbergen. Hij raakte gefascineerd door Moneys inzichten, begon een correspondentie met de advocaat en kwam tot de bevinding dat alles wat hij geleerd had in Egypte al door de Engelsen en de Nederlanders was uitgevonden. De wereld zag er weer zonnig uit, ook al regende het pijpenstelen in Bad Gastein. Spoedig liet hij het oord weer achter zich.

Algauw na Leopolds terugkeer uit de Alpen zagen ze elkaar. Money legde hem uit dat er in de Nederlandse kolonies vaak gewerkt werd met handelsmaatschappijen, die een monopolie hadden op een bepaalde handel. De staat was er niet bij betrokken, de Nederlandse koning wel. Want die was de voornaamste privéaandeelhouder. Het klonk Leopold als muziek in de oren. Nog een idee dat er bij de hertog inging als zoete koek, was de manier waarop de Nederlanders de opbrengsten opdreven. De plantagebezitters betaalden vette bonussen aan hun Javaanse opzichters in verhouding tot de productie die ze konden opleveren. Maar hoe ging zo iets in zijn werk? Waren de opzichters dan niet genoodzaakt om allerlei drukingsmiddelen aan te wenden jegens de lokale bevolking? Natuurlijk, antwoordde Money. Die drukte Leopold op het hart dat het systeem alleen werkte als de inheemse bevolking strak aan de leiband werd gehouden. 'De heer Money is de mening toegedaan dat in de Oriënt niets te doen valt zonder regeringsdruk. De vrijheid gegeven aan de oosterlingen in de huidige omstandigheden kan slechts deze zijn: vrijheid van de luiheid, die alle ellende en misdaden verwekt.'⁷⁹ Was Money's boek Leopolds bijbel geworden, of schonk het hem de bevestiging van wat hij al in gedachten had? In elk geval zou hij voortaan denken en handelen zoals Money het adviseerde.

Het duurde geen halfjaar meer voordat de prins zijn kerngedachten op een rijtje had. Eind 1861 begonnen ze een duidelijke lijn te vertonen. Aan Brialmont richtte hij een nota waarin duidelijk werd waar die heen ging. Onder de inleidende titel 'Canevas de notre publication. De ce que doit forcément être l'ambition de tout pays environné de toutes parts de voisins puissants' schetste hij de uitdaging van het kleine België dat zijn 'verloren provinciën' moest herstellen:

'Stramien van onze publicatie. Over wat noodzakelijkerwijs de ambitie moet zijn van elk land dat aan alle kanten wordt omringd door sterke bureu.

Inleiding.

Omringd door de zee, Holland, Pruisen en Frankrijk, zullen onze grenzen zich nooit meer uitbreiden in Europa. Het is in verre streken dat men de verloren halfprovincies moet terugvinden. Onze neutraliteit, die een veiligheid en een waarborg is, verbiedt ons, buiten onze negen provincies, elke politieke activiteit in Europa. Maar de zee bespoelt onze kust, het universum ligt voor ons, stoom en elektriciteit hebben de afstanden doen verdwijnen, alle niet-toegeëigende gronden op het oppervlak van de aarde kunnen het terrein worden van onze operaties en van ons succes.'

België had stilaan status en een vaste plaats gekregen in Europa. Waarom zou het niet, naar het voorbeeld van de naties die het omringden, filialen en domeinen kunnen hebben in Azië, Afrika, Amerika, overal waar er vrije ruimtes waren? De vraag stellen was haar beantwoorden. 'Als jongste onder de naties moet België vandaag doen wat deze ouderen gisteren hebben gedaan, door hun sporen te volgen, door te imiteren wat is gelukt. Door de fouten te vermijden, zal ze zich een leerschool uitsparen. Laat ons dus bestuderen hoe Engeland, Frankrijk, Spanje en Holland het hebben aangepakt om de stap te zetten naar verschillende continenten en de voordelen van alle posities en van alle klimaten voor hun kinderen te verzekeren.'⁸⁰

Weer dook het Nederlandse batig slot op, het exploitatiemodel in Java. Als hij ooit aan een overzeese 'landneming' wilde beginnen, moest Leopold streven naar het hoogste rendement tegen de laagste inspanning. Zoveel was hem wel duidelijk.

Na een uitvoerige kosten-batenanalyse kwam hij tot zijn besluit:

'Besluit. – Aangezien de geschiedenis leert dat kolonies nuttig zijn, dat zij voor een groot deel verantwoordelijk zijn voor de macht van staten en voor hun welvaart, laten wij dan op onze beurt proberen ze te verwerven. Laat ons bekijken waar er vrije gronden zijn alvorens ons uit te spreken ten gunste van een of an-

der systeem. Deze gronden worden zeldzaam. Het Belgische volk emigreert niet graag, want thuis voelt het zich goed. Het heeft koloniale neigingen noch behoeften, te verstaan in de betekenis van de export van mensen. Het Belgische volk vindt thuis de arbeid, maar het is de middenklasse, meer dan het volk, wie het ontbreekt aan werk en aan middelen om fortuin te maken. Wij denken dat België factorijen zou moeten bezitten in China, in Japan, op de kust van Afrika. Indien de Belg grote openbare werken, gepaard met kolonisatiepogingen zou willen ondernemen, dan zouden wij uitleggen hoe deze loopbaan, waarvoor wij hem weinig aanleg toemeten, zich toch voor hem kan openen in Amerika en overal waar hij zou kunnen werken en zich vestigen zonder vrees voor zijn gezondheid. Tot slot zullen wij aanwijzen wat de gebieden zijn die de staat zou kunnen verwerven, waar men volken vindt om te beschaven, om te leiden naar de vooruitgang in alle opzichten, dit terwijl wij ons verzekeren van nieuwe inkomsten, onze middenklassen het werk geven dat zij zoeken, ons leger een beetje activiteit bezorgen, en België in zijn geheel de gelegenheid bieden om aan de wereld te tonen dat ook zij een imperiaal volk is dat in staat is andere te domineren en te verlichten.⁷⁸¹

Evenzeer werd duidelijk dat Leopold de inheemse bevolking niet beschouwde als consumenten van Belgische import, maar als goedkope arbeidskrachten. Kolonies met slaven waren voorbijgestreefd. Dat beseftte Leopold ook. Maar er was nog een andere mogelijkheid om het inheemse arbeidspotentieel te laten renderen. Een stelsel van verplichte arbeid. Dat was in zijn opvatting 'het enige middel om deze indolente en ontaarde volken van het Verre Oosten te beschaven en zedelijk te verheffen. De dag kome waarop deze gedwongen arbeid kan worden afgeschaft zonder gevaar voor de publieke veiligheid en zonder verlies voor de metropool.'⁷⁸² Leopold was dus van het standpunt dat de barbarij in het Verre Oosten – want daar situeerden zich deze 'kolonies' – de invoering van gewone arbeidsrelaties en eigendomsstructuren voorlopig in de weg stond. Het kuren in Bad

Gastein had Leopold niet bevrijd van fysieke zorgen, maar had zijn denken wel op scherp gezet. Meer en meer spande hij zich in voor de internationale expansie van het land. Toen in 1861 de Amerikaanse Burgeroorlog uitbrak tussen de noordelijke Unie en de zuidelijke Confederatie, koos hij partij voor het Zuiden. Reden: de opportuniteiten voor de Belgische economie. Aan minister van Financiën Frère-Orban schreef hij: 'Spoedig zal de blokkade van de confederale havens doorbroken worden. Het Zuiden is van uitzonderlijk belang voor België. Als wij een gebaar in hun richting stellen, zullen zij een gebaar in de onze stellen. Ik hoef u niet uit te leggen dat het Zuiden het Vaderland van het Katoen is.'⁷⁸³ De troonopvolger drong erop aan dat België dan ook snel de onafhankelijkheid van de Confederatie zou erkennen. Zijn voorspelling was fout, maar zijn bekommernis terecht. Door de blokkade van de katoenhavens bereikte het Amerikaanse katoen nauwelijks nog Europa. De Civil War zou dramatische gevolgen hebben voor de Vlaamse textielnijverheid. In Gent alleen al verloor de helft van de textielarbeiders hun werk. Duizenden families werden in de armoede gestort. Meer dan ooit meende Leopold dat zijn land slechts kon overleven als het zijn economische ambities veroverde de landsgrenzen zou weten te tillen.

Walthère Frère-Orban (1812-1896) was minister van Financiën en werd later ook premier van België.

(Geen foto graaf bekend, circa 1860)